

**ВЕЛИКА
УКРАЇНСЬКА
ЮРИДИЧНА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ**

**ПРАВО
СОЦІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

**ВЕЛИКА
УКРАЇНСЬКА
ЮРИДИЧНА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ**

**ПРАВО
СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Київ
«Видавництво Людмила»
2020

УДК 340(477)(031)
В27

Редакційна колегія:

**М. І. Іншин (голова),
О. М. Ярошенко (заступник голови),
Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук, Д. І. Сіроха**

В27 Велика українська юридична енциклопедія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення / редкол.: М. І. Іншин (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020, 912 с.
ISBN 978-617-7828-65-4

Видання є першим в Україні систематизованим зводом знань про сутність, призначення і зміст права соціального забезпечення.

Розраховане на науковців, викладачів, студентів закладів вищої освіти, а також усіх тих, хто цікавиться доктриною та практикою права соціального забезпечення.

ISBN 978-617-7828-65-4

УДК 340(477)(031)

вне право України / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй, В. М. Гаращук та ін. Харків, 2003; Лозинський Ю. Р. Перспективні шляхи вдосконалення законодавства про адміністративну відповідальність // Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 4; Левенець Ю. О. Поняття адміністративної відповідальності // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2012. № 3; Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку. Київ, 2001; Колпаків В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен. Київ, 2003; Пасічніченко С. В. Актуальні питання адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері соціального захисту інвалідів // Охорона права власності: проблеми та напрями їх вирішення. Харків, 2012; Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина. Чернівці, 2016.

Івчук Ю. Ю., Арсентьєва О. С.

АДРЕСНА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА – допомога найбільш нужденним громадянам або сім'ям, чие матеріальне становище є нижчим за прожитковий мінімум, визначений національним законодавством, яка надається з урахуванням середньомісячного сукупного доходу, що підтверджується відповідними документами і може перевірятися в перебігу обстеження їх матеріально-побутового становища.

А. с. д. вперше з'явилися у законодавстві України наприкінці 90-х років ХХ ст. У 1999 р. прийнято постанову КМУ «Про запровадження адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям», якою було затверджене Положення про умови та порядок надання адресних соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям і якою вперше де-юре було закріплено дефініцію поняття «Адресна соціальна допомо-

га». А. с. д. малозабезпеченим сім'ям надається у грошовій формі, якщо середньомісячний сукупний дохід сім'ї, яка складається з непрацевдатних осіб, а також непрацюючих осіб працевдатного віку, зайнятих доглядом за дітьми, час якого зараховується до трудового стажу, осіб, які мають трьох і більше дітей, віком до 16 років і які зайняті доглядом за ними, осіб, які доглядають за особами з інвалідністю І групи або за дитиною з інвалідністю, віком до 16 років, або за особою, яка досягла 80-річного віку, осіб, зареєстрованих у державній службі зайнятості як безробітні, у яких термін одержання допомоги з безробіття й матеріальної допомоги минув, є нижчим від величини сукупного доходу, що дає право на призначення А. с. д.

Єдиного визначеного способу або плану реалізації найбільш результативної А. с. д. не існує. А. с. д. зосереджує свої зусилля переважно на людях, які зазнали впливу соціального ризику й потребують особливого додаткового захисту, й надається після перевірки засобів їх існування.

На думку І. С. Ярошенко, А. с. д. становить собою систему правових норм, що визначає порядок надання матеріальної допомоги конкретного розміру малозабезпеченим особам (верствам населення), у разі настання ситуації соціального ризику за рахунок коштів Держбюджету (бюджетів різних рівнів), без урахування трудової діяльності та сплати страхових внесків, з метою забезпечення встановленого законом прожиткового мінімуму.

У юридичній доктрині існують два варіанти спрямованості надання А. с. д. Перший передбачає, що адресними є

допомоги, які надаються за соціальною (сімейною) ознакою, тобто сім'ям з дітьми, людям похилого віку, особам з інвалідністю тощо. Згідно з другим, А. с. д. надаються людям з низьким матеріальним достатком. Прийнятною є позиція В. Л. Стрепка, що основним критерієм А. с. д. є стан матеріальної незабезпеченості людини, тобто рівень її доходів, який не дозволяє підтримувати життєдіяльність навіть на мінімально доступному рівні.

За сутністю, А. с. д. повинна надаватись особам, які підпадають під категорію малозабезпечених, тобто бідних. Адресність є характерним інструментом державних програм боротьби з бідністю. На практиці поняття «малозабезпеченість» і «бідність» розглядаються як тотожні. У Стратегії подолання бідності, затвердженій Указом Президента України (2001 р.), бідність – це неможливість людини внаслідок нестачі коштів, підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. У найзагальнішому розумінні бідність тлумачиться як нездатність особи досягти політично прийнятної життєвого рівня й достатньої участі у суспільній діяльності. Отже, вона пов'язана з доходами й витратами. Щоб об'єктивно виміряти, порівняти й оцінити бідність, використовуються різні соціально-економічні показники, т. зв. межі бідності, за допомогою яких встановлюється певний рівень розподілу доходів, нижче якого особи розглядаються як бідні й потребують спеціальної уваги. Соціальна допомога може надаватись або всьому населенню, або адресно саме бідним особам. А. с. д. покликана

підвищити ефективність соціальних програм і призвести до більшого скорочення бідності за менших витрат. Її метою є максимальне скорочення бідності або, відповідно, збільшення соціального добробуту населення.

Базовим державним соціальним стандартом, що застосовується для загального оцінювання рівня життя в Україні і є основою для реалізації соціальної політики, розроблення окремих державних соціальних програм, визначення права на призначення А. с. д., є прожитковий мінімум. ЗУ «Про прожитковий мінімум» (1999 р.), розвиваючи ст. 46 Конституції, містить визначення прожиткового мінімуму, закладає правові основи для його встановлення, затвердження й урахування при реалізації державою конституційної гарантії громадян на достатній життєвий рівень. Положення цього Закону втілюються в життя суспільства таким важливим принципом соціального забезпечення, як адресність соціальної допомоги.

Адресними вважаються лише допомоги, що надаються особам, які не мають достатніх джерел для існування на рівні прожиткового мінімуму. Отже, А. с. д. отримує людина, рівень доходів якої є нижчим порівняно з прожитковим мінімумом. У ЗУ «Про прожитковий мінімум» у ст. 2 зазначено, що прожитковий мінімум – це стандарт, яким визначається рівень життя кожної людини.

А. с. д. передбачає перевірку реальних потреб людини і коштів для існування в кожному конкретному випадку. Для цього розроблено Методику обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх

видів соціальної допомоги (2001 р.), яка застосовується при визначенні права осіб/сімей на соціальну допомогу й при розрахунку її розміру.

Важливим елементом А. с. д. є запровадження перевірки матеріально-побутових умов мешкання сім'ї, яка звернулася за призначенням такої допомоги, і складання відповідних актів, а не лише з'ясування задекларованих доходів, оскільки серед одержувачів такої допомоги доречно виділити дійсно нужденних і виключити тих, хто не потребує реальної соціальної підтримки. Згідно з п. 10 Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, затвердженого постановою КМУ (2003 р.), соціальна допомога не призначається, якщо: під час вибіркового обстеження матеріально-побутових умов сім'ї з'ясовано, що малозабезпечена сім'я має додаткові джерела для існування, не зазначені в декларації про доходи та майно (здає в найм або оренду житлове приміщення (будинок) або його частину; один чи декілька членів сім'ї працюють без оформлення трудових відносин у встановленому порядку; отримує дохід від утримання худоби, птиці, інших тварин; дохід від народних промислів, від використання наявної сільськогосподарської техніки, вантажної машини, мікроавтобуса тощо).

У наданні А. с. д. може бути відмовлено у результаті з'ясування всіх обставин під час обстеження умов життя, яке здійснюється безпосередньо державними соціальними інспекторами. Запроваджені механізми перевірки достовірності даних про доходи й матеріально-побутові умови мешкання

сім'ї сприяють посиленню ефективності адресності соціальної допомоги, тобто надаються тільки тим, хто дійсно її потребує, а також виключенню можливості доступу до неї тих, для кого вона не призначена. Саме тому наказом Міністерства праці та соціальної політики України (2004 р.) затверджено форму Акта обстеження матеріально-побутових умов сім'ї.

Адресна соціальна політика держави зосереджує свою увагу здебільшого на людях, які потребують певного додаткового захисту, чий рівень добробуту, сформований за всіма можливими доходами, є нижчим за визначену межу, тобто на малозабезпечених і багатодітних сім'ях та інших. У решті випадків діє універсальна політика, коли соціальні допомоги надаються для кожного представника відповідної соціально-демографічної групи чи категорії населення (людей похилого віку, осіб з інвалідністю тощо).

Принцип адресності безпосередньо чи опосередковано фактично вже втілений у більшості нормативно-правових актів у сфері соціального забезпечення, починаючи із ЗУ «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000 р.), і закінчуючи низкою інших законів і підзаконних нормативно-правових актів.

Переваги А. с. д.:

– малозабезпеченість, як неодмінний критерій її надання, відповідає соціальній справедливості, а тому держава підтримує лише тих, хто найбільше цього потребує;

– цільовий характер А. с. д. дозволяє спрямовувати ресурси саме на тих осіб і на ті цілі, які є пріоритетними, а тому вона є економічно ефективнішою.

А це дає змогу збільшити підтримку найбільш нужденних за інших рівних умов.

Лит.: Прилипко С. М. Деякі питання застосування адресної соціальної допомоги. Держ. буд. та місц. самоврядування. Харків: Право, 2003. Вип. 5; Ярошенко І. С. Правові аспекти адресної державної соціальної допомоги. Правове регулювання економіки: зб. наук. пр. Київ: КНЕУ, 2006. Вип. 6; Стрепко В. Л. Про універсальність та адресність допомог за правом соціального забезпечення. Вісн. Львів. ун-ту. Серія «Юридична». 2009. Вип. 48; Андриєнко І. С. Правове регулювання державних соціальних допомог малозабезпеченим особам в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Львів, 2010; Чутчева О. Г. Адресність як галузевий принцип права соціального забезпечення. Пробл. законності: акад. зб. наук. пр. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. Вип. 115; Кудласенко С. В. Адресна допомога як складова соціальної політики. Державне управління: удосконалення та розвиток. Дніпро, 2015. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=860>.

О. О. Дума

АКТИ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – джерела права соціального забезпечення, прийняті сторонами соціального діалогу.

Соціальний діалог – процес визначення і зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних від-

носин (ст. 1 ЗУ «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 р. № 2862-VI). Він здійснюється на національному, галузевому, територіальному та локальному (підприємство, установа, організація) рівнях на тристоронній або двосторонній основі.

Соціальний діалог здійснюється у формах:

а) обміну інформацією – з метою з'ясування позицій, досягнення домовленостей, пошуку компромісу і прийняття спільних рішень з питань економічної та соціальної політики;

б) консультацій – проводяться за пропозицією сторони соціального діалогу з метою визначення та зближення позицій сторін при прийнятті ними рішень, що належать до їх компетенції;

в) узгоджувальних процедур – здійснюються з метою урахування позицій сторін, вироблення компромісних узгоджених рішень під час розроблення проектів нормативно-правових актів;

г) колективних переговорів з укладення колективних договорів і угод.

ЗУ «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 р. № 3356-XII вирізняє угоди й договори, які, будучи актами соціального діалогу, мають підпорядковуватися відповідним принципам, цілям і завданням. Аналіз цього Закону дає підстави стверджувати, що угодою є правовий акт, що регулює соціально-трудові відносини й укладається між повноважними представниками працівників і роботодавців на рівні держави, території, галузі. Як критерій класифікації угод, за видами ст. 3 зазначеного Закону називає регульовані ними сфери відносин. Згідно із зазначеним критерієм, ця стаття виділяє: